

ЕЗИКОВО-КОМУНИКАТИВНА ФУНКЦИЯ НА ТОПОНИМИТЕ ВЪВ ФОЛКЛОРЕН КОНТЕКСТ

Димитрина Ал. Михайлова (БАН, ИБЕ)

Основното предназначение на ритмичната организация в краткия фолклорен жанр е да способства за запазването му в паметта на народа, тъй като произведенията на този жанр са “духовен кодекс” (Аникин 1957:10), регламентиращ неговия живот. Преследва се и художествено-изразителна цел – откриване на поетичното и в най-прозаичните неща и явления.

Жанрът използва разнообразни форми на иносказателна образност, между които обикнат изразителен похват е употребата на оними. С използването им се следва архаична традиция. Те привнасят материалност, т. е. принадлежност към живия свят и природа, а липсата им лишава изображението от образност. Това добре личи при сравнение на варианти на една и съща пословица без и с ойконим: *Чувай, Марчо, че те викат на годеж* и *Чувай, Пейо, че те викат на Колекювец на сбор. Обесил нос като че ли са му потънали гемите* и *Уклефнал че гато му са потънали гемите в Черно море.*

Предмет на изследването е статусът и функцията на топонимите във фолклорен контекст, като наблюденията и обобщенията се основават на материал от краткия български фолклорен жанр (Славейков 1889 – 1897, Геров 1895 – 1904, Арнаудов 1949). Материалът е огромен, ще се ограничим с най-общ анализ.

Закрепени от векове като названия на населени пунктове, реки, места и под., топонимите имат референциален характер.

На първия етап от живота на пословицата и поговорката топонимът се отнася до действителна субстанция, която се появява във времето и изчезва в него, във връзка е с реално съществуващ

обект и определен район, отличаващи се често с необикновена характеристика, и има тясна сфера на разпространение.

Въпреки референциалния характер на онимите, народът търси осмислянето им, внася в тях понятия и често ги преобразува в символи. След време топонимът в пословицата и поговорката получава субективно разтегливо съдържание, започва да служи за постоянно сравнение, понякога и като самостоятелно сравнение, несъотнесено към конкретен обект, съдържанието му става условно, претърпява процес на “сгъстяване” и преминава от конкретното към общото и абстрактно понятие. Конкретният факт се издига до широко многозначно обобщение, отиващо далеч зад пределите на конкретното съждение.

Трябва обаче да се отбележи, че топонимът претърпява процес на апелативизация само във фолклорния контекст, макар и той да варира, и без да се откъсва от него.

С течение на времето микротопонимите в поговорката: *Това не е Ланджова башча* и във варианта ѝ *Нима това е Чалъкова бачия (че да е всичко бол)?*, губят връзка с конкретните обекти, т. е. изчерпват ономастичната си функция, престават да бъдат израз на единичното и започват да обобщават представа за ‘място с изобилие на блага’. В примера *Няма да живея със Стара планина*, с конкретния ороним е свързана представата за ‘вечност и дълголетие’. Онимите в поговорката *Тука е Божи гроб и Света гора* обобщават значение ‘свято място’, а в *Сякаш че иде от Добруджа*, с вариант *Сякаш че е ходил на Румъния*, създават впечатление за ‘далечина’.

В тези случаи топонимите могат да изгубят вътрешното си съдържание и да съхранят само външната си форма, като този процес се осъществява с различна степен на активност.

Спецификата на онимите във фолклорния контекст се открива най-добре на фона на противопоставянето им на апелативите. От една страна те все още съхраняват ономастични признаци, от друга – вече се деонимизират и впоследствие – апелативизират. Оттук следва важността на изучаването им за изясняване проблематиката семантичност или асемантичност в ономастиката.

Близостта на онимите до апелативите в рамките на фолклорния контекст се потвърждава от възможността за замяната им във вариантите, която е свидетелство за загуба на ономастичните им

признаци индивидуалност и единичност. Срв. вариантите: *По Румания за кисело мляко* и *(Да се рѣга) по Харманлие за кисело мляко*; *Да остарееш и побелееш като Стара планина* и *Да остарееш и побелееш като Св. Никола* (врѣх над Шипка).

Народът подбира онимите в краткия фолклорен жанр сред реално съществуващите или сам ги създава. Дори когато те са реални, ономастичната им функция е формална. В примера *Да не идеш на Боевци, да не те пратят на Плачковци* (с варианти: *Ако не си от Боевци, ще бъдеш от Плачковци. Ако не си млат да млатиш, бѣди наковалня да тѣрпиш*), ойконимите са реално съществуващи (две съседни помежду си тревненски колиби), но връзката им с денотата е фиктивна, те абстрахират понятия 'бой' и 'плач'. Ойконимът в *Минал през Чуканите* (т. е. 'поначукал се' = 'понапил се') е също реален (еленски колиби), но в случая той конотира значение 'крѣчма'. Същото се отнася за ойконимите в: *Да видим Видин. Сякаш е ходил на Румания. Сякаш че иде от Добруджа*, които конотират значение 'далеч' и за двойката ойконими (имена на две съседни дряновски села) в поговорка, отправена към онези, които питат за известни неща: *Близо ли е Козирог при Гърня?*, конотиращи значение 'близост'.

Любим похват в краткия фолклорен жанр е употребата на топоними, създадени специално за случая. Понякога обобщеният смисъл на пословицата или поговорката създава топоним, зад който не стои конкретен денотат. С течение на време осмисленото име започва да обобщава и абстрахира понятие. Колкото по-семантичен е топонимът във фолклорния контекст, толкова е по-голяма неговата експресивност, т. е. експресията се създава за сметка на прозрачната апелативност. Преосмислянето на новосъздадения топоним в експресивна дума се определя от съзвучието на морфемния му състав с живи апелативи и от възможността за народни етимологизации. В примера *Отишел (отиде) на Неврат* топонимът не означава конкретен обект, сътворен е за случая и абстрахира понятие 'място, откъдето човек не се връща; смърт'. В структурно отношение казионалното творение следва реални имена от наличния ономастикон, като строго се съблюдают топонимните типове и модели и особеностите на онимната система. Срв. топонима *Ненад* в Берковско (Михайлова 1986:113), изведен от антропоним за неочаквано и нежелано дете, по смисъл от-

говарящ на *Нехтян, Запрян, Доста* (Илчев 1969:358) и антропонима *Нелюб* (Илчев 1969:357).

Изкуствено сътворените топоними имат апелативна или вербална основа и съхранена вътрешна форма. В примерите: *Той е от Земън, не е от Подаево* и *Ако не си от Грабижево, то си от Подаево*, носители на ойконимите не са реално съществуващи денотати. Те са етимологически свързани с глаголите *вземам, давам* и *грабя*, които разкриват вътрешната им форма, носят подчертано експресивна оцветеност и са създадени с оглед на езикова шега. Номинацията изхожда от противопоставящи се значения ‘алчност, скъперничество’ и ‘щедрост’. Шеговитият адресат в такива случаи е прозрачен. Когато обаче каламбурът е непонятен, той се нуждае от езиково експлициране.

В състава на краткия фолклорен жанр топонимите могат да бъдат или да не бъдат мотивирани, понякога и да са абсолютно случайни, взети от “дежурен списък”.

В поговорката *Не ще го умие ни Дунав, не ще го опере ни Черно море*, хидронимите не съответстват на географските названия, не отразяват свойства на именувания обект, а означават изобщо ‘вода’. Максималната им абстрактност позволява те да бъдат заменени с други, при което смисълът на съждението се запазва, а именно *Не ще го умие ни Бяло море, не ще го опере ни Дунав*.

В примера *Няма да живея със Стара планина*, с оронима е свързана представата за ‘вечност и дълголетие’, той е произволно избран и затова може да се замени с апелатив (срв. *Няма да живея с орлите*), без да се промени смисълът.

Понякога е трудно да се установи мотивацията на топонимите във фолклорния контекст. Макар от днешно гледище в примерите: *Сичките се през Нешкиното бърдо. Оправи работата колкото Бамо в Троян. Боже, опази от захренски хайвани и хасковски инсани. Шипка се с акъл върти, Енина – с орехи, а Габрово – с магия*, топонимите да са с “нулево” значение и да нямат мотивация, тя може да се установи в исторически аспект и да се предположи, че пословиците и поговорките са предшествани от конкретни случки и събития.

Необходимостта от употреба на топоними във фолклорния контекст често е породена от лингвистични фактори. Те могат да

бъдат необходим компонент за сътворяване на рима или ритъм, срв.: *Не е юнак, който иде от Влашко, нъй е юнак, който има сърце юнашко. Откак дойде Русия, няма уресия. Момче от Бонче, невеста от Вранче* (Бонче и Вранче са две прилепски села). *На Мирево тъпан бие, на Хирево свирка свири. Голобръдски вуци и радомирски турци по-лоши не биват.* При това не е случайно кой топоним ще бъде предпочетен. Често с него се преследва постигане на комичен ефект (*Мари моме, от Микиши, я са обърни, та ма виж*) или ирония, което показва дълбоката проницателност на народния поглед и тържеството на здравия разум над глупостта.

Силен ефект се поражда при тафталогичната употреба на топоними. Срв.: *Гавнах го за смрадлика по Гаева поляна. Дойде други от Добри дел и той иска добър дел. Не ходи на Бела да не намериш бела*, където има звуково съвпадение – своеобразна омонимия – между оним и апелатив.

Доколкото са създадени във връзка с реално съществуващ обект или район, отличаващи се с необикновени черти, топонимите във фолклорния контекст първоначално имат тясна сфера на разпространение. След време сравнението с тях става постоянно, по-късно и самостоятелно, несъотнесено към конкретен обект или лице. Срв. примери, в които те и техни производни са елементи на сравнителни обороти, чрез което се постига ефектност и образност: *Наметнал се като габровско конте. Наметнал се като еленски чорбаджия. Наяде се като златишко даначе. Червен като битолски просяк. Треска го тресе като бранимарска врекя. Прави си устата на еленско шуле. Бялнал се като Стара планина. Въси се като Стара планина.* Лексикалният център тук са апелативите (конте, чорбаджия, даначе, просяк, шуле, планина), които приемат върху себе си цялата смислова натовареност. Ономастичната функция на топонимите е формална, връзката им с денотата – фиктивна, те само подсилват сравнението.

В краткия фолклорен жанр се откриват няколко структурни модела с оними, чрез които се постига ярко изразен национален колорит:

а/“антропоним + ойконим или микропоним”: *Турил го Роло от Негован и Бацко от Цръклевици. Оправи работата колкото Бамо в Троян. Закъсал като Марко на Косово поле.*

б/ “ойконим + ойконим”: *Той е от Земън, не е от Подаево. На Мирево тѣпан бие, на Хирево свирка свири. Ако не си от Боевци, ще бъдеш от Плачковци.*

в/ “хидроним + хидроним”: *Не ще го умие ни Дунав, не ще го опере ни Черно море.*

В резултат на горния анализ се налагат следните по-общии изводи:

Функцията на топонимите в краткия фолклорен жанр е разностранна. Те внасят ярък национален колорит, материалност, образност и експресивност, способстват за сътворяване на рима и ритъм.

В контекста на краткия фолклорен жанр топонимите съществуват формално като имена, имат разтегливо съдържание, често несъотнесено към конкретен обект, поради което след време изчерпват ономастичната си референциална функция, започват да обобщават и да абстрахират понятия.

Репертоарът на топонимите в посочения жанр е пъстър и богат. Окационалните творения са принос в родния топонимикон, като ни поднасят не само имената в тяхната единичност, но и дълбокото им осмисляне от народа.

ЛИТЕРАТУРА

- Аникин, В. П.* 1957. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. Москва.
- Арnaudов, М.* 1949. Български пословици и гатанки. София.
- Геров, Н.* 1895 – 1904. Речник на български език, т. 1–5. Пловдив.
- Илчев, Ст.* 1969. Речник на личните и фамилни имена у българите. София, БАН.
- Михайлова, Д.* 1986. Местните имена в Берковско. София, БАН.
- Славейков, П. Р.* 1889 – 1897. Български притчи или пословици и характерни думи. I. Пловдив. II. София.